

МЕЖІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

BOUNDARIES AND ADMINISTRATIVE-LEGAL RESTRICTIONS OWNERSHIP RIGHTS

Наводяться етимологічні тлумачення термінів «межі» та «обмеження», які викладені в сучасній словниково-довідниковій літературі. Аналізуються наукові дефініції таких правових категорій, як «обмеження» та «правові обмеження», обґрунтовані теоретиками права, а також представниками науки конституційного, цивільного та адміністративного права, визначаються їх недоліки та суперечності. На основі проведеного аналізу робиться висновок про те, що найбільш поширена помилка, яку допускають науковці і яка є основною перешкодою формування єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту «обмежень», полягає в ототожненні таких досить схожих за звучанням, однак різних за змістовим наповненням категорій, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Наводяться характеристики, які дозволяють більш глибоко розкрити сутність і зміст адміністративно-правових обмежень права власності. Зроблено висновок, що за своєю сутністю правові обмеження права власності у найбільш загальному розумінні тожні такому поняттю, як «межі» права власності, з єдиним уточненням, що такі межі визначаються саме правом, а не іншими соціальними регуляторами. Основна мета встановлення правових обмежень права власності полягає у впорядкуванні відносин власності. За допомогою правових обмежень права власності офіційно визначається міра можливої (дозволеної) поведінки (або ж зразки правової поведінки) особи в правовідносинах власності з метою недопущення необмеженого свавілля. Правові обмеження права власності визначають не лише міру можливої поведінки власника, але також встановлюють допустимі межі втручання держави в його права, свободи та законні інтереси. Правові обмеження права власності мають поведінкову спрямованість, оскільки їх основне призначення полягає у стримуванні неправомірної поведінки шляхом формування у власників відповідної правової мотивації. Правові обмеження права власності можуть виражатись як у формі обмеження прав власників, звуження обсягу таких прав (зменшення варіантів дозволеної поведінки), так і у формі розширення обсягу обов'язків власника; як у формі утримання власника від вчинення певних дій, так і у формі добровільного обмеження ним своїх прав. Правові обмеження права власності, в тій чи іншій мірі, охоплюють своїм змістом всі елементи правового регулювання, в тому числі адміністративно-правові обмеження даного права.

Ключові слова: адміністративно-правові обмеження, власність, межі права власності, непорушність права власності, обмеження, право власності, правові обмеження.

The etymological interpretations of the terms "borders" and "restrictions", which are presented in modern dictionary and reference literature, are given. The scientific definitions of such legal categories as "restrictions" and "legal restrictions", substantiated by legal theorists, as well as representatives of the science of constitutional, civil and administrative law, are analyzed, their shortcomings and contradictions are determined. On the basis of the conducted analysis, it is concluded that the most common mistake made by scientists and which is the main obstacle to the formation of a single unified approach to understanding the essence and content of "restrictions" consists in identifying

such categories that are quite similar in sound, but different in content, as “legal restrictions” and “limitation of rights”. The characteristics that allow us to more deeply reveal the essence and content of administrative and legal restrictions on property rights are given. It is concluded that by their essence legal restrictions of property rights in the most general sense are identical to such a concept as “limits” of property rights, with the only clarification that such limits are determined by the law itself, and not by other social regulators. The main purpose of establishing legal restrictions on property rights is to regulate property relations. With the help of legal restrictions on property rights, the measure of possible (permitted) behavior (or patterns of legal behavior) of a person in property relations is officially determined in order to prevent unlimited arbitrariness. Legal restrictions on the right of ownership determine not only the extent of the owner's possible behavior, but also establish the permissible limits of the state's interference in his rights, freedoms and legitimate interests. Legal restrictions on property rights have a behavioral focus, since their main purpose is to deter illegal behavior by forming owners of the appropriate legal motivation. Legal restrictions on the right of ownership can be expressed both in the form of limiting the rights of owners, narrowing the scope of such rights (reducing the options for permissible behavior), and in the form of expanding the scope of the owner's responsibilities; both in the form of restraining the owner from committing certain actions, and in the form of voluntary limitation of his rights. Legal restrictions on property rights, to one degree or another, cover all elements of legal regulation, including administrative and legal restrictions of this right.

Key words: *administrative and legal restrictions, ownership, boundaries of ownership, inviolability of ownership, restrictions, ownership, legal restrictions.*

Постановка проблеми. Як відомо, принцип непорушності права власності, як один із основоположних конституційних принципів та конституційна гарантія права власності, не має абсолютного характеру і може бути обмежений у випадках і в порядку, встановлених законом. Відтак, непорушність права власності та визначення меж його здійснення необхідно розглядати як протилежні, однак тісно взаємопов'язані між собою сторони одного явища. Вони доповнюють один одного задля досягнення рівноваги між правами різних осіб. Саме тому, в правовій державі гарантії непорушності права власності та його обмеження мають бути збалансованими. З даного приводу варто погодитись із думкою З.В. Романовської, яка наголошує на обов'язковому встановленні меж та недопустимості фетишизації права власності [1, с. 31]. Розвиваючи цю думку, С. Кізлов вказує на існування іманентних самій природі цього права меж, у разі виходу за які особа діє вже поза своїм правом, здійснюючи не свої правомочності, а правопорушення [2, с. 98]. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди, цілком слушно стверджує Н.В. Безсмертна, оскільки вони є невід'ємною ознакою будь-якого суб'єктивного права [3, с. 204].

То що саме необхідно розуміти під «межами права власності» та яким чином вони співвідносяться із адміністративно-правовими обмеженнями такого права? В даній науковій статті спробуємо дати відповіді на ці питання.

Виклад основного змісту. З етимологічної точки зору слово «межі» більшістю тлумачних словників визначається як «просторова або часова границя чого-небудь; остання, крайня грань, ступінь чого-небудь» [4, с. 580]. Беручи за основу таке лексичне трактування, більшість науковців «межі» будь-якого суб'єктивного права розглядають як його невід'ємну властивість, без існування якої таке право перетворюється на свою протилежність на свавілля, й відтак, взагалі перестає бути правом [5, с. 24]. Межі окреслюють можливу поведінку особи, а їх порушення слід розглядати як «зловживання» правом, що тягне за собою настання негативних юридичних наслідків.

Отже, з викладеного вище можна зробити узагальнюючий висновок про те, що будь-яке суб'єктивне право, і право власності в тому числі, має визначені межі як за своїм змістом, так і за характером здійснення. Такі межі невід'ємні від самого права власності і не можуть розглядатись відокремлено від нього, оскільки вони забезпечують свободу здійснення належних особи правомочностей у законодавчо визначених кордонах. Встановлення меж права власності необхідно одночасно розглядати і як гарантію реалізації суб'єктивних прав інших осіб, адже власник може здійснювати свої майнові права лише до тієї межі, де починаються права та законні інтереси інших осіб.

Близьким за звучанням, однак не тотожним за змістом до терміну «межі», є термін «обмеження». Сучасні тлумачні словники визначають його по-різному: як «дію за значенням «обмежити»; правило, настанову, що обмежує чий-небудь права» [6, с. 536]; як «встановлення певних меж чого-небудь та зобов'язувати щось обмежувальними умовами» [7, с. 449]; як «грань, межу, рубіж, утримання в певних рамках; правило, що обмежує певні права, дії; обмеження певними умовами; лімітування сфери діяльності, звуження можливостей тощо» [8, с. 1062]; як «утримання в певних рамках, межах; обумовленість чим-небудь; спосіб обмежити охоплення чогось; правило, що обмежує будь-які дії, права» [4, с. 444] тощо. Відповідно, термін «обмежувати» тлумачиться як «установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; не допускати поширення чого-небудь; локалізувати; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь» [6, с. 536].

Термін «обмеження» має широку сферу застосування. Однак, зважаючи на специфіку предмета нашого дослідження, нас цікавить саме його юридична (правова) характеристика. Досить вичерпно вона викладена в російсько-українському словнику термінів з теорії держави та права, де під юридичними обмеженнями розуміються «законодавчо встановлені винятки з правового статусу громадянина у зв'язку із певними обставинами ... які обмежують свободу та інтереси особи, але завжди мають превентивний характер, остерегаючи від настання можливих несприятливих наслідків як для суб'єктів, стосовно яких вони діють, так і для інших осіб» [9, с. 83]. Дещо по іншому обмеження визначає Великий юридичний енциклопедичний словник: «це визначені в законах та інших нормативних актах, рішеннях державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів» [10, с. 391].

Слід зауважити, що викладені в словниково-довідниковій літературі тлумачення терміну «правові (юридичні) обмеження» окреслюють лише його загальні характеристики й об'єктивно не спроможні розкрити усю повноту його правової природи та змісту. Звісно, вони є своєрідним фундаментом, на якому формується цілісна концепція обмежень суб'єктивних прав особи. Однак, для отримання максимально повного і розгорнутого уявлення про юридичне наповнення та специфіку застосування обмежень у певній сфері правового регулювання (у нашому випадку мова йде безпосередньо про адміністративно-правові обмеження права власності), обов'язковим має стати дослідження науково обґрунтованих підходів до їх розуміння. Таке дослідження дозволить узагальнити багатий теоретичний матеріал з проблематики обмежень права власності, накопичений як сучасними адміністративістами, так і представниками суміжних галузей знань, і використати його під час обґрунтування власного бачення змісту дефініції «адміністративно-правові обмеження права власності» та критеріїв, за якими необхідно проводити відмежування даного поняття від інших близьких до нього за змістом термінів і понять.

Проаналізувавши значну кількість наукових джерел різного спрямування, ми з'ясували, що в сучасній правовій доктрині відсутні уніфіковані визначення не лише таких понять, як «адміністративно-правові обмеження права власності» та «обмеження права власності», але й таких базових наукових категорій, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Зокрема, ми зустріли велику кількість різноманітних варіацій цих понять, які відрізняються між собою не лише за обсягом, але й за змістом. Нажаль, в рамках даної наукової статті ми не можемо розгорнуто проаналізувати всі обґрунтовані в літературі дефініції, а тому нижче пропонуємо стисло зупинитись лише на найбільш популярних наукових підходах.

І в першу чергу, з'ясуємо загальнотеоретичне розуміння сутності такої правової категорії, як «обмеження», щодо якої в юридичній літературі висловлюються досить неоднозначні наукові погляди. Так, наприклад, І.М. Оськін розглядає обмеження як «сукупність елементів механізму правового регулювання, спрямованих на встановлення меж дозволеної поведінки суб'єктів» [11, с. 8]. Ми не можемо погодитись із таким трактуванням, оскільки воно відображає хибне уявлення про місце й роль обмежень в механізмі правового регулювання: обмеження це один із самостійних елементів механізму правового регулювання, а тому, як цілісна категорія, вони не можуть складатись із «сукупності елементів» зазначеного механізму.

Цікавою для наукового аналізу є дефініція «обмежень», запропонована А.В. Басовим. Науковець визначає їх як «юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі й спрямована на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної права поведінки фізичних і юридичних осіб шляхом встановлення різних меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» [12, с. 32]. На нашу думку, наведена вище дефініція суттєво звужує дійсний зміст обмежень: по-перше, вказівкою на те, що такі обмежен-

ня є «наслідками діяльності уповноважених органів державної влади»; по-друге, вказівкою на обов'язковий «тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер» обмежень. Як нами буде доведено нижче, обидві вказані вище вказівки є помилковими.

Більш розгорнуте трактування «обмежень» обґрунтовує у своєму дисертаційному дослідженні А.В. Тарасов, пропонуючи визначати в його змісті дві основні смислові грані: перша обмеження є виключенням із загальної сукупності прав і свобод людини деяких її прав (їх кількісне зменшення) у зв'язку із різними об'єктивними або ж суб'єктивними причинами; друга обмеження являють собою звуження обсягу та (або) змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів [13, с. 38]. Схожого погляду на сутність правових обмежень дотримується також О.Ф. Черданцев, на думку якого такі обмеження слід розглядати «як особливі випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їх реалізація на визначеній території, у певний відрізок часу або стосовно до конкретного кола суб'єктів» [14, с. 369]. У цілому погоджуючись із таким баченням, все ж таки зауважимо, що воно, на нашу думку, не розкриває справжню сутність обмежень, оскільки основну увагу акцентовано на характеристиці їх окремих різновидів, яких, до-речі, можна визначити значно більше.

Окрім проаналізованих вище, в сучасній юридичній літературі можна зустріти ще безліч авторських варіантів трактування поняття «обмеження». Нажаль, обмежений обсяг даної публікації не дозволяє детальніше їх розглянути. Однак, ми можемо виділити одну досить важливу і в той же час найбільш поширену помилку, яку допускають учені і яка є основною причиною, що перешкоджає формуванню єдиного уніфікованого підходу до розуміння сутності та змісту аналізованого поняття. У найбільш загальному розумінні ця помилка зводиться до того, що розглядаючи правовий аспект обмежень, науковці, зачасти, не проводять розмежування між такими досить схожими за звучанням, однак різними за змістовим наповненням категоріями, як «правові обмеження» та «обмеження прав». Нижче, спробуємо обґрунтувати некоректність такого отожднення.

Ґрунтовний внесок у дослідження сутності і правової природи стимулів та обмежень був зроблений видатним теоретиком держави та права О.В. Мальком. У найбільш загальному розумінні правові обмеження він розглядає як «установлені рамки, у межах яких повинні діяти суб'єкти». Беручи за основу той факт, що «правова свобода зумовлює усвідомлення індивідом того, що він перебуває в суспільстві, в якому існують постійні стимули та обмеження», правові обмеження науковець визначає як «правове утримання від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів з охорони та захисту» [15, с. 91]. Загальна концепція обмежень за О.В. Мальком визначає всі правообмежуючі категорії як правові обмеження. При цьому правові обмеження це завжди встановлення меж у праві, в рамках яких можуть діяти суб'єкти. Їх основне призначення полягає у попередженні можливості протиправних дій суб'єкта, який має для цього потенційні фактичні можливості.

Ще один відомий теоретик держави та права М.І. Матузов, розглядаючи правові обмеження в контексті заходів інформаційно-психологічного впливу, які безпосередньо впливають на мотивацію поведінки особистості, наголошує, що такі обмеження «ставлять дії індивідів у певні рамки, звужуючи їх можливості до юридично і соціально необхідного стану». На його думку, основне призначення правових обмежень полягає у стримуванні особи від протиправного задоволення своїх інтересів, яке може бути шкідливим для інших громадян і суспільства загалом» [16, с. 232]. При цьому концепція обмежень за М.І. Матузовим ґрунтується на їх характеристиці як засобів стимулювання особи до правомірної поведінки, що знаходить широку підтримку в наукових колах. Так, наприклад, Ю.В. Тихонравов зауважує, що обмеження «не знищують активність і ... не спрямовані на її заперечення», вони лише «надають їй певної форми ... певний напрям»; обмеження слід розглядати як «універсальну характеристику стимулів»; «активність потребує стимулів, що виражаються в обмеженнях» [17, с. 163–164]. На нашу думку, розгляд правових обмежень виключно як засобів стимулювання не в повній мірі розкриває їх справжню сутність. У даному контексті ми більше схилиємось до думки С.С. Алексєєва, який, досліджуючи психологічні аспекти механізму правового регулювання, зазначав, що позитивні зобов'язання «в більшій мірі пов'язані із примусом, аніж із стимулюванням поведінки особистості» [18, с. 259].

На відміну від теоретиків права, фахівці у галузі конституціоналізму основну увагу зосереджують на загальних причинах та меті встановлення правових обмежень. Так, наприклад, на думку В.М. Малиновської правомірні обмеження «встановлюються законом, мають як постійний, так і тимчасовий характер, відповідають принципам справедливості, пропорційності, законності, зумовлені об'єктивними причинами, спрямовані на встановлення балансу інтересів

індивідуумів і суспільства загалом» [19, с. 7]. А.М. Денисова дещо конкретизує такий підхід, визначаючи правові обмеження як «встановлені законодавством виключення з правового статусу громадянина, які мають превентивний характер, і спрямовані на забезпечення від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб» [20, с. 52]. Звісно, визначення причин встановлення правових обмежень та їх загальної спрямованості має важливе теоретичне значення. Однак, ці характеристики розкривають лише один бік правової природи обмежень.

Дещо відмінні від проаналізованих вище поглядів на зміст правових обмежень обґрунтовують представники цивілістичної науки, що відображають загальну сутність цивільного права. Так, наприклад, Є.О. Мічурін формулює досить лаконічну дефініцію правових обмежень, визначаючи їх як «обставини, що ускладнюють здійснення суб'єктивних цивільних прав» [21, с. 153]. В.П. Камишанський відстоює інший підхід, розглядаючи обмеження як «сукупність елементів правового регулювання, спрямованих на встановлення рамок дозволеної поведінки суб'єктів, що окреслюють сферу, в межах якої вони можуть вільно реалізувати свою правоздатність за умов наявності певних юридичних фактів» [22, с. 110]. Цікаву точку зору на правову природу обмежень у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує О.В. Розгон. На її думку, правові обмеження слід розглядати як «зовнішній вплив на суб'єктивне цивільне право конкретної особи, що відображається на відповідних правовідносинах з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення такою особою своїх правових можливостей і втілюється у конкретних приписах здійснити певні дії або утриматися від певних дій» [23, с. 93]. Як бачимо, основну увагу вчена зосереджує не на меті та призначенні обмежень, а на зовнішніх формах їх вираження. На нашу думку, такий підхід безсумнівно заслуговує на увагу, хоча ми не можемо в повній мірі підтримати визначений нею перелік таких форм і вважаємо його дещо обмеженим.

З урахуванням специфіки предмета даного дисертаційного дослідження, доцільно проаналізувати також підходи адміністративістів до визначення сутності та змісту правових обмежень, які досить часто суттєво різняться. Так, наприклад, М.А. Комзюк основну увагу зосереджує на основній меті та призначенні правових обмежень, визначаючи їх як «юридичні інструменти (засоби), за допомогою яких забезпечується досягнення деяких цілей правового регулювання» які «в підсумку зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин шляхом встановлення певних кордонів, що обмежують допустимість поведінки» [24, с. 54]. В.Г. Чорна відстоює дещо інший підхід. На її думку, правові обмеження необхідно розглядати як «конкретизовані способи впливу на поведінку індивіда чи групи осіб, які реалізуються на підставі правових норм органами влади з метою захисту прав та інтересів суб'єктів» [25, с. 73]. Як «сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні максимально допустимої форми правовідносин і правових кордонів у варіантах поведінки задля превенції правопорушень» розглядає правові обмеження О.М. Шимон [26, с. 84].

Як бачимо, сучасні адміністративісти при дослідженні правових обмежень акцентують свою увагу на різноманітних аспектах, що досить часто ускладнює отримання цілісного уявлення про їх сутність і зміст. Даний недолік у своєму дисертаційному дослідженні намагалась усунути Т.О. Коломоець, яка обґрунтувала комплексний підхід, у якому спробувала поєднати найбільш відомі наукові концепції правових обмежень. Зокрема, учена запропонувала розглядати їх з таких позицій: 1) як «зовнішній фактор, що впливає на інтереси суб'єктів правовідносин, в основі якого лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов»; 2) як «інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у юридичній сфері»; 3) як «негативні засоби (заборони, заходи покарання, обов'язки)», а не засоби позитивного впливу; 4) як «конкретні (первинні) заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежувальним змістом». Окремо Т.О. Коломоець наголошує, що «формою прояву правових обмежень є державно-правовий припис» [27, с. 99–100].

Висновки. Завершуючи аналіз наукових підходів до розуміння правових обмежень, ми можемо зробити кілька узагальнюючих висновків, які дозволяють нам більш глибоко розкрити сутність і зміст адміністративно-правових обмежень права власності:

По-перше, за своєю сутністю правові обмеження права власності у найбільш загальному розумінні тотожні такому поняттю, як «межі» права власності, з єдиним уточненням, що такі межі визначаються саме правом, а не іншими соціальними регуляторами.

По-друге, основна мета встановлення правових обмежень права власності полягає у впорядкуванні відносин власності.

По-третє, за допомогою правових обмежень права власності офіційно визначається міра можливої (дозволеної) поведінки (або ж зразки правової поведінки) особи в правовідносинах власності з метою недопущення необмеженого свавілля.

По-четверте, правові обмеження права власності визначають не лише міру можливої поведінки власника, але також встановлюють допустимі межі втручання держави в його права, свободи та законні інтереси.

По-п'яте, правові обмеження права власності мають поведінкову спрямованість, оскільки їх основне призначення полягає у стримуванні неправомірної поведінки шляхом формування у власників відповідної правової мотивації.

По-шосте, правові обмеження права власності можуть виражатись як у формі обмеження прав власників, звуження обсягу таких прав (зменшення варіантів дозволеної поведінки), так і у формі розширення обсягу обов'язків власника; як у формі утримання власника від вчинення певних дій, так і у формі добровільного обмеження ним своїх прав.

По-сьоме, правові обмеження права власності, в тій чи іншій мірі, охоплюють своїм змістом всі елементи правового регулювання, в тому числі адміністративно-правові обмеження даного права.

Список використаних джерел

1. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності : [підручник]. К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. 246 с.
2. Кізлов С. Обмеження права власності в суспільних інтересах. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 95–99.
3. Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 204–207.
4. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений. Рос. академия наук; Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. [4-е изд., доп.]. М. : ЭЛПИС, 2003. 944 с.
5. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереот. М. : Статут, 2001. 411 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 840 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : современное написание : в 4 т. / В. И. Даль. М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. Т. 2. 1280 с.
9. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н. И. Панаева. Х., 1993. 352 с.
10. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. : Книжный мир, 2003. 720 с.
11. Оськин И. Н. Правовые ограничения в предпринимательской деятельности гражданина (физического лица), действующего без образования юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2003. 176 с.
12. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1 (3). С. 27–33.
13. Тарасов А. В. Ограничение конституционных прав и свобод человека в условиях особых правовых режимов в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Санкт-Петербург, 2006. 189 с.
14. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учебн. пособие. М. : ЮНИТИ, 2003. 381 с.
15. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография. М. : Юристь, 2004. 250 с.
16. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. М. : Юристь, 2004. 245 с.
17. Тихонравов Ю. В. Основы философии права. М. : Вестник, 1997. 608 с.
18. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. М., 1989. 288 с.
19. Малиновская В. М. Правомерное ограничение конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2007. 24 с.
20. Денисова А. М. Правові обмеження : поняття, види, функції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 51–55.

21. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб : дис. ... д-ра юрид. наук / Є. О. Мічурін. Київ, 2009. 469 с.
22. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения : монография. Москва : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. 303 с.
23. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2005. 225 с.
24. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 52-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eure_2015_1_11.
25. Чорна В. Г. Обмеження в адміністративному праві : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / В. Г. Чорна. Харків, 2019.
26. Шимон О. М. З'ясування сутності понять «обмеження» та «заборони» у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 4. С. 79-86.
27. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2005. 455 с.